
PETAR PRVULOVIĆ

KULTURNE PROMENE

MILOŠ MARJANOVIĆ: DRUŠTVENE I KULTURNE PROMENE U SELIMA VLAŠKE ETNIČKE ZAJEDNICE NEGOTINSKE KRAJINE, IZD. ETNOGRAFSKI INSTITUT SANU, BEOGRAD, 1981.

Knjiga pod navedenim naslovom je rezultat autorovih višegodišnjih istraživanja, koja su konačnu formu dobila u njegovom magistarskom radu pod istim naslovom. Naučno vrlo korektno i spretno, autor je rezultate toga istraživanja uobličio i sistematisao u pet delova (poglavlja).

U prvom delu knjige, Marjanović govori o predmetu i metodologiji svojih istraživanja.

Neposredni predmet istraživanja bila su 22 sela vlašskog govornog područja negotinske opštine. Pored ovih, u opštini je i 10 sela srpskog govornog područja koja su takođe ispitana. No, bez obzira na govorno-jezičku razliku, autor još na početku ističe specifičnost ovog regiona da se njegovo stanovništvo u najvećoj meri nacionalno oseća i izjašnjava kao srpsko, (prema Popisu iz 1971. — 97,3%).

Međutim, uporednim i drugim metodima indirektnog istraživanja obuhvaćena su i druga sela Negotinske krajine, izvan negotinske opštine. Negotinska krajina nalazi se na prostoru između Timoka, Crne reke, Poreča, Ključa i rumunske i bugarske granice. Istoričari i etnografi kažu da je ovaj region, usled otvorenosti geografskog položaja i društveno-ekonomskih prilika, bio prostor na kome se stanovništvo gotovo neprestano raseljavalo, iseljavalo i doseljavalo („krajinski bežunari“!). Smena raznih zavojevačkih vlasti, od sedmog veka pa do autonomije Srbije, praćena je iseljavanjem i useljavanjem stanovništva. Ali, i pod okupatorskim vlastima, preostalo stanovništvo je održavalo kontinuitet koji se ogledao u mešanju tradicionalnog kod starosedelaca i novoga kod doseljenika (među kojima su većim delom bili raniji iseljenici sa istoga tla!). Takvi intenzivni mi-

gracioni procesi, različitog porekla, smatra autor, stvorili su specifični etnički amalgam i osobeni lokalni mentalitet.

U objašnjenju svoje istraživačke zamisli i postupka, Marjanović ističe da je njegovo istraživanje teorijsko-empirijske prirode i kombinacija tipološkog, monografskog i problemskog pristupa. Uopšte, istraživanje je razvio u dva pravca: ka sintezi (povezivanju) proučenog (često do u tančine) i ka stvaranju problemsko-hipotetičkih okvira za dalja istraživanja, jer, kako autor ističe, nijedno istraživanje nije konačno.

U svemu ovome, autor je primenio učestvovanje sa posmatranjem kao najprimereniji metod istraživanja (Marjanović se inače rodio i do studija živeo u negotinskom kraju!). Ali, pored toga, primenjeni su i drugi metodski postupci, po načelu komplementarnosti metoda. Tako se koristilo i posmatranje sa učestvovanjem onda kada je saznanja trebalo sistematizovati. Autor je razgovor vodio najčešće u spontanim situacijama, ali je koristio i usmeravani razgovor, kao na primer sa radnicima na radu u inostranstvu, ili standardizovani upitnik za učenike i sl. Osim svega toga, korišćeno je i obilje statističkih podataka, dokumenata, uz materijalna svedočanstva, upotrebom i savremenih tehničkih sredstava kao foto-aparata i magnetofona. Sve je to autoru poslužilo da ovu svoju sociološko-etnološku monografiju obogati raznim statističkim tabelama, topografskim kartama i fotografijama. Međutim, kao što se u ovakvim i sličnim istraživanjima inače dešava, deo prikupljene građe je i ovde ostao neiskorišćen. Uz sve navedeno, autor je koristio i brojne sociološke, socio-etnološke i etnografske radove o Negotinskoj krajini i širem području istočne Srbije, za koju kaže da je jedan od najistraženijih pa i naučno najinteresantnijih regiona cele SR Srbije.

U drugom delu knjige razmatraju se pitanja seoskih promena i tradicije, tj. selo u transformaciji (između savremenog i tradicionalnog sela) i neka etnogenetska pitanja i savremeni etnički procesi.

Razmatrajući pitanja sela u transformaciji, autor polazi od opšteg zapažanja da su novi načini proizvodnje i potrošnje korenito promenili tradicionalnu narodnu materijalnu kulturu. U proveru ove hipoteze, ističe, valjalo bi sagledati dubinu, intenzitet i rasprostranjenost promena u standardu savremenog seoskog domaćinstva, tj. u kulturi stanovanja, odevanja i ishrane. „Zanimalo nas je da li se i u kom pravcu, pod dejstvom kojih činilaca i sa kakvim posledicama, vrši deagrarnizacija krajinskog vlaškog sela. Zatim, u kakvim su odnosima školovanje omladine, uključivanje u društvenu privredu (lokalnu i

šire), odlazak na rad u inostranstvo i ostajanje na posedu u selu i, u vezi s tim, promene u ekonomskom, političkom i kulturnom životu sela." (str. 32) Njegova je pretpostavka, koju u sledećem delu knjige i potkrepljuje, da se krajinsko selo nalazi u izrazitoj transformaciji, da je zahvaćeno mnoštvom promena, ali nejednakog intenziteta i pravca dejstva — najviše usled specifičnosti lokalnog društva i njegovog odnosa prema globalnom društvu.

U razmatranju etnogeneze vlaškog regiona, autor je uglavnom konsultovao raspoloživu literaturu o tome, pa konstatuje da etnobiološki, etnosocijalni i etnokulturni procesi u Negotinskoj krajini nisu završeni. Naprotiv, njihova osnovna karakteristika danas je da se nalaze u snažnom ubrzanju.

Naime, poreklo i etnogenetski procesi današnjeg vlaškog stanovništva istočne Srbije, pa i Negotinske krajine, već su u znatnoj meri naučno istraženi i rasvetljeni, mada se pojedina stanovišta o tome još uvek dosta razilaze.

Još je Cvijić utvrdio da je većina stanovništva severoistočne Srbije, severno od Rtnja, doseljeničko i da se to stanovništvo doselilo uglavnom u novije vreme, počev od kraja 17. veka. Najveći deo vlaškog stanovništva, navodi autor Cvijića, doselio se posle Kosovaca iz Almaša, u Banatu, i iz Erdelja, i oni se zovu Ungureani, dok se doseljenici iz Rumunije zovu Carani. Ungureani su se naseljavali uglavnom zapadno od Kučaja i Porečke reke (pretežno brdovito-planinski predeli) i bavili su se i bave najviše stočarstvom. Carani su se doseljavali na istoku Srbije, po Timočkoj krajini i mahom se bave zemljoradnjom. Međutim, kasnije, usled bezbrojnih unutrašnjih seljakanja, Carani i Ungureani su se jako izmešali. Uopšte, stepen međusobnog prilagođavanja svih etničkih segmenata u vlaškoj krajini je veoma visok, ističu Marjanović i drugi autori. Najbolji dokaz tome je da u istočnoj Srbiji nisu zabeleženi iole ozbiljniji sukobi između srpskog i vlaškog stanovništva na nacionalnoj ili bilo kojoj etničkoj osnovi.

Mada je izvesna etnička distanca postojala, ona se danas sve manje oseća. No, „pored uzajamnosti u etnogenetskom procesu, tome su, nesumnjivo, doprineli i dugotrajni prijateljski odnosi koji su, sa pobedom socijalističkih revolucija u Jugoslaviji i Rumuniji, pojačani i utemeljeni na novim osnovama. Ta saradnja i prijateljstvo zasnovali su se na zajedničkoj borbi protiv stranih zavojevača, zatim na migracionim i etnogenetskim prožimanjima, zajedničkoj veri, prisustvu srpsko-slovenskog pisma na rumunskom srednjovekovnom dvoru i manastirima, bračnim i drugim vezama vlastele, kao i u dugotrajnoj trgovinskoj, političkoj, intelektualnoj i kulturnoj saradnji, itd. (str. 39.)

U periodu rata i neposredno posle njega, bez uspeha i više u pokušaju, delovala je rumunska ireidenta Sandu Kristje i nekolicine okupljenih oko njega, koji su tražili celokupnu etničku, naročito jezičku, autonomiju Vlaha, pozivajući se i na politiku KPJ. Međutim, usled nerazumevanja originalnog vlašskog jezika, koji je u prošlosti primio znatne primese srpskog, ovaj pokušaj nije naišao na masovan odziv i tako je potpuno propao. Štaviše, uključenje Vlaha u srpski narod, ističe autor, naročito je bilo vidljivo upravo u ratnim razdobljima, kada su svi stanovnici Srbije delili istu sudbinu, što je imalo uticaja na stvaranje zajedničke tradicije. Ovo se može tumačiti i time što je vlaško doseljeno stanovništvo najvećim delom nekada bilo stanosedelačko u regionu istočne Srbije, ali je pod najezdom Turaka bežalo i preko Dunava, u Rumuniju, kao i otuda natrag, prema prilikama.

Treći deo je izvesna konkretizacija i produbljanje prethodnog, na temu razvoja, promena i tradicije u Negotinskoj krajini.

Autor razvija interesantno polazište — od „kulture drveta” do šumskog gazdinstva. Kao jedinicu praćenja razvoja i promena, on uzima upravo odnos sela i društva Negotinske krajine prema šumi. U tome praćenju, posredstvom literature i neposredno, konstatuje da se seljak u doba naseljavanja ili povraćaja u Srbiju ponašao prema šumi kao prema neiscrpnom izobilju, stihijno i neracionalno, bez ikakvog reda i ekonomije. To je, naravno, vremenom izazvalo čitav lanac promena: od ekoloških promena, preko promena odnosa administracije prema seljaku i nužnih promena u načinu privređivanja i života, do produbljene klasne diferencijacije. Otuda se može razumeti današnja prevlast društvenog nad privatnim odnosom prema šumi. Tako, na mesto nekadašnjeg „drvenog doba”, kada je drvo bilo univerzalni predmet privatnog rada, danas imamo šumsko gazdinstvo, odnosno društveno usmeravanje upotrebe šumskog bogatstva. Autor to ilustruje i nizom društvenih normativnih akata koji su u tom cilju doneti posle rata. O snažnom uticaju kulture drveta koji se oseća u tradicionalnoj kulturi Negotinske krajine, navodi autor, svedoče i imena brojnih naselja Krajine, koja su vezana za ime nekog drveta ili nižeg rastinja, kao: Bukovče, Drenovac, Papratna, Repušnica, Kupuzište, Jabukovac itd.

Druge kulturne promene autor prati u oblasti zemljoradnje, stočarstva i vinogradarstva. Tu nam skreće pažnju na nekoliko karakterističnih pojava. Prvo, razmena je sve do sredine šezdesetih godina ovog veka, dobrim delom bila naturalnog tipa — po sistemu trampe — između stočara, zemljoradnika i vinogradara. Danas je ta razmena bitno potisnuta. Drugo, u vinogra-

darstvu se razvio specifičan tip naselja — divnice, koje su danas u procesu nestajanja ali se u nekim naseljima, odnosno izvan sela (na vinogradima) još ponegde održavaju. Drugi tip naselja, ali stalnih, tačnije, dvojnih, razvio se u brdsko-planinskom predelu. To su salaši, pojate ili torovi, karakteristični za severoistočnu Srbiju. Iako između naselja ovoga tipa postoje izvesne razlike, zajedničko im je to što se u njima odvijao sav privredni život, dok se u selo silazilo samo zimi ili nedeljom i praznikom, za igranke, slave, svadbe i druge seoske svečanosti ili radi kupovine. U selu se, dakle, odvijao društveni život, a na salašima — privredni. I ovaj tip naselja je u evidentnom procesu nestajanja, iako se ponegde i danas održao.

Četvrti deo knjige je posvećen industrijalizaciji, položaju poljoprivrede i radnim migracijama u Negotinskoj krajini.

Prodor robno-novčanih odnosa u krajinsko selo je bio veoma dugotrajan i spor proces, iako je Negotin bio jedan od najznačajnijih administrativno-političkih centara Obrenovićevske Srbije. Poznati trodnevni negotinski vašar (21.—23. septembar — ustanovljen 1839. god.) i danas je značajno tržište zanatskih i poljoprivrednih proizvoda, stecište trgovaca, zanatlija i seljaka.

Kapitalistički odnosi u poljoprivredi krajinskog sela, doneli su i diferencijaciju u veličini poseda; srednji posed se najviše održavao, čak se i povećavao sa opadanjem nataliteta, dok je krupni posed rastao na račun sitnog. Kapitalistički odnosi su tako onemogućavali brže podizanje ekonomskog nivoa sela i poboljšanje načina života siromašnog seljaka. Ipak, zbivale su se i pozitivne promene, naročito pod dejstvom administracije. Izgledu sela i građevina mnogo je doprinela Miloševa vlast koja je od 1837. nastojala da sela budu ušorena i čista, a uz to, radi obezbeđenja od sušne godine sela su morala graditi i mesne ambare gde su svi seljaci bili obavezni da doprinose određenu količinu žitarica.

Krajem XIX i početkom XX veka, u Negotinu nije postojala gotovo nikakva industrija, ali je bilo značajnog zanatstva, koje se kasnije, zahvaljujući delom i stranom kapitalu, razvilo u sitnu industriju.

Za Timočku krajinu, ističe autor, karakteristične su i migracije radnika, naročito zanatskih, koje su imale sezonski a ne emigracioni karakter — naročito u periodu od 4 decenije — od sedamdesetih godina prošlog veka, osobito posle gladi i nemaštine koja je harala posle srpsko-turskog rata 1876. — i trajala do pred I svet-ski rat. Jedna od bitnih karakteristika, koja je

u tesnoj vezi sa prethodnom, je i prosvetna zaostalost. U to isto vreme, zbog pečalbarstva radi opstanka, u Negotinskoj krajini je bilo tek oko 5% pismenih ljudi. Nepismenost u ovom kraju je sve do skora vrlo sporo prevladana, a i danas je nešto veća u odnosu na jugoslovensku stopu.

Međuratno krajinsko selo su potresale političke borbe u kojima je bilo mnogo primitivnog, konzervativnog, pa i reakcionarnog. Međutim, ističe autor, krajinsko selo ima i svoju revolucionarnu tradiciju. „U Negotinu je u poslednje dve decenije prošlog veka došlo do prodora socijalističkih ideja. Klasno raslojavanje grada i sela i sve teži položaj zanatskih i rudarskih radnika, kao i seoskih slugu i nadničara, uz delovanje pojedinih slojeva inteligencije, omogućili su da se sindikalna borba u Negotinu i Krajini razvije vrlo rano. U prvim godinama posle prvog svetskog rata snažno se oseća delovanje KPJ i SKOJ-a, koje se nastavlja i u periodu ilegalne borbe u toku NOB-a.” (str. 91.)

U nastavku ovoga poglavlja, Marjanović ističe da je socijalizam u našoj zemlji, pa i u Negotinskoj krajini, nasledio dva neispunjena zadatka buržoaske epohe. To su nerazvijena industrijalizacija i nerazvijena agrarna struktura i kulturna zaostalost sela. Tako se glavnina proizvodnih snaga morala usmeriti na ubrzanu industrijalizaciju, ali i na socijalistički preobražaj. U tom procesu, glavno mesto imaju ekonomska emigracija (među najvećim u Jugoslaviji!) i hidroenergetski sistem „Đerdap” I i II, kao i razvoj hemijsko-industrijskog sistema u Prahovu. Na značaj ovih pojava za Negotinsku krajinu, autor ukazuje uz mnoštvo detalja, podataka i ilustracija.

Na isti način i u petom poglavlju knjige ukazuje se na nekoliko tekućih karakterističnih promena u Krajini.

Na prvom mestu, autor navodi konstataciju istraživača da su kontrola rađanja i sistem jednog deteta zahvatili čitavo područje istočne Srbije, iako ne svuda u isto vreme i sa podjednakim intenzitetom (tzv. „bela kuga”). Poslednjih dvadesetak godina samo desetak naselja u Krajini ima pozitivan priraštaj stanovništva.

Proces starenja krajinskog stanovništva odvija se ubrzanim tempom, a neka sela već imaju više (preko 60 god.) nego mladog (do 14 god.) stanovništva.

Poljoprivredno stanovništvo poslednje dve decenije smanjilo se za desetak procenata. Prema popisu iz 1971. Krajina je imala 75% poljoprivrednog stanovništva, što je još uvek visoka stopa, dvostruko veća nego jugoslovenska. Gradsko stanovništvo, prema istom popisu, bilo je 17,9%.

Tabelom o opremljenosti krajinskog domaćinstva i gazdinstva, autor ilustruje da je krajinsko domaćinstvo i gazdinstvo prema većini pokazatelja iznad republičkog i jugoslovenskog proseka, mada primećuje i to da je kultura stanovanja i ishrane ispod nivoa opremljenosti domaćinstava.

Današnja vlaška porodica, nastavlja autor, zadržala je mnoge elemente tradicionalnih odnosa, iako je i ona, kao i društvo i kultura kojoj pripada, zahvaćena nejednakim promenama. Najizraženije su promene u vrednosnoj orijentaciji mladih, dok se tradicionalno još zadržalo u mišljenju i ponašanju starijih. Naročito su se zadržali običaji vezani za porodicu i porodični život (običaji o rođenju, svadbeni, posmrtni, održavanje kumstva, intenzivniji srodnički, pa i susedski odnosi i dr.). Neki od ovih običaja se čak pojačano upražnjavaju.

Pored toga, u krajinsko selo neumitno prodiru fabrika, banka, telefon, korzo, disko-klub, štampa, uz RTV, bioskop itd. Uopšte, zaključuje autor, krajinsko selo je u izrazitoj transformaciji. Staro i novo se susreću u svim oblastima društvenog i kulturnog života u selu. Taj susret je često protivrečan, a novo nosi mnoge tragove starog i tradicionalnog.

Knjiga Miloša Marjanovića, snabdevena svim potrebnim naučnoistraživačkim elementima, i kao takva na potrebnoj naučnoj visini, predstavlja značajan doprinos naučnom rasvetljavanju etnokulturnih stanja i procesa u Negotinskoj krajini. To je doprinos i sociološkoj i etnološkoj nauci u celini, i posebna čast za autora što je tako vrednu knjigu posvetio upravo rodnom kraju.